

pokretu se pridružio na proleće 1942, a od decembra iste godine stalno se nalazio uz štab generala Dragoljuba Mihailovića, sve do podnošenja ostavke na mesto predsednika Izvršnog odbora CNK-a marta 1945. godine. Svoja sećanja, nastala za vreme tamnovanja u Sremskoj Mitrovici, Moljević je napisao na listićima toalet papira i sakrio ih u posebno napravljenom udubljenju ispod zatvorskog prozora, da bi, posle pronalaska u zidu, rukopis bio prekucan na pisačoj mašini. Iz uvodne studije ove knjige saznajemo da se identičan dokument nalazi u dosijeu Stevana Moljevića u Istorijskom arhivu Beograda.

Rukovodeći se već ustaljenom praksom prilikom priređivanja dokumenata, priređivači su u uvodnoj studiji dali biografiju Stevana Moljevića, sa akcentom na njegovom političkom radu u okviru CNK-a i ravnogorskog pokreta, i kratak istorijat rukopisa, dok su tekst obogatili obimnim kritičkim aparatom u cilju boljeg razumevanja opisanih ličnosti i događaja. Sam autor je tekst, posvećen „braniocu evropske kulture gospodinu Vinstonu Čerčilu“, podelio u 48 poglavlja, nejednakih po obimu, uz kratko uputstvo kako treba koncipirati i pripremiti rukopis za štampu. Prva tri poglavlja: „Ravna Gora u svetlu i magli“, „Ravnogorski narodni pokret i ravnogorski narodni odbori“ i „Muslimansko pitanje“ (koje je ujedno i najobimnije poglavlje) mogu se okarakterisati kao uvod u kojem je autor prikazao specifičnosti razvoja ravnogorskog pokreta na teritoriji Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore iznoseći svoje mišljenje o tome kako je trebalo organizovati pokret u pojedinim pokrajinama i podeliti vojne i političke poslove. Pored toga, dotičući često u svojim sećanjima muslimanske prvake iz Bosne i Hercegovine, Moljević je dao i kratak istorijat razvoja muslimanskog pitanja u Kraljevini Jugoslaviji, kao bazu za bolje razumevanje kasnijih poglavlja.

Glavni deo sećanja Stevana Moljevića predstavljen je u vidu „kraćih epizoda“ koje, uz par izuzetaka, hronološki prikazuju autorov rad u CNK-u i ravnogorskom pokretu, kao i dešavanja u samom pokretu i štabu Vrhovne komande, sa naglaskom na period 1944–1945. godine. Opisi mnogobrojnih ličnosti sa kojima je Moljević dolazio u kontakt, zabeleženi razgovori sa njima, rad CNK-a u poslednjim danima rata, prikaz razmišljanja i psihološkog stanja ljudi prilikom povlačenja kroz Srbiju i Bosnu, daju rukopisu posebnu vrednost. Takođe, treba izdvojiti i saznanja o stavovima koje

je Moljević zauzima o različitim pitanjima i ličnostima (posebno negativno mišljenje o generalu Milanu Nediću, Dimitriju Ljotiću, Milanu Aćimoviću, kompromitovanim predratnim političarima...). Svoja sećanja Stevan Moljević završava kratkim prikazom sudskog procesa 1946. godine i poslednjim razgovorom sa generalom Dragoljubom Mihailovićem.

Prilikom priređivanja rukopisa, Momčilo Pavlović i Bojan Dimitrijević su rešili da knjigu obogate različitim prilozima. Tekst je propratio izvesnim brojem fotografija Stevana Moljevića i njegovog delovanja u ravnogorskom pokretu, kojima čitalac dobija i vizuelnu sliku događaja u opisanom periodu, kao i fotografijama nastalim prilikom pronalaska rukopisa u zatvorskom zidu koje se čuvaju u Arhivu Srbije zajedno sa tekstom rukopisa. Pored toga, uz tekst je priloženo i 18 dokumenata („Homogena Srbija“, lična prepiska, rezolucije i dokumenti sa nekoliko saslušanja Stevana Moljevića), koja, može se reći, predstavljaju organsku celinu sa priređenim rukopisom. Subjektivnost, koja u većoj ili manjoj meri neminovno prati svako memoarsko delo, ne umanjuje značaj Moljevićevih sećanja koja, zajedno sa priloženim dokumentima, čine važan izvor za proučavanje ravnogorskog pokreta.

Miloš Žikić

Ivan Mišković, Andrej Bader, *General iz premanature*, Prva knjiga, Medulin, Opština Medulin, 2019, 334.

Početkom 2019. godine u izdanju opštine Medulin pojavila se knjiga *General iz Premanture*, koju zajednički potpisuju Ivan Mišković i Andrej Bader. U suštini se radi o memoarskim zapisima Ivana Miškovića. Mišković, koji je rođen u Premanturi 24. oktobra 1920. godine, bio je general-pukovnik Jugoslovenske narodne armije. Učestvovao je u Drugom svetskom ratu borivši se u jedinicama partizanskog pokreta. U vreme aktivne vojne službe posle Drugog svetskog rata bio je angažovan na radu u OZN-i, Kontraobaveštajnoj službi (KOS) i Službi/Upravi bezbednosti JNA, na čije čelo je postavljen 1963. godine. Posle svega, bio je i specijalni savetnik predsednika Republike Josipa Broza Tita za pitanja iz oblasti bezbednosti (1971–1973), kao i sekretar Saveta za poslove državne bezbednosti Predsedništva SFRJ. Imao je istaknutu ulogu u toku afere o navodnom pri-

sluškivanju Josipa Broza od strane Aleksandra Rankovića, s obzirom na to da se nalazio na čelu tehničke komisije koja je imala zadatak da ispita taj slučaj. Penzionisan je 1980. godine, a do 1993. ostao je da živi u Beogradu. Od tada pa sve do danas živi u svojoj rodnoj Premanturi.

Koji su motivi naterali čoveka u dubokoj starosti da se lati pera i napiše knjigu o svom životu? Kome je ona namenjena? Zašto nije napisana ranije, ili ako jeste, zbog čega se do sada čekalo sa njenim publikovanjem? Odgovor na prvo pitanje nalazi se već na samom početku knjige. „Mnoge danas krupne nezaobilazne povijesne teme i lažne teze s kojima se na ovaj ili onaj način stalno srećemo, njihova nedorečenost, lažna ili proizvoljna povijesna tumačenja, razne interpretacije, imaju i mogu imati nesagledive posljedice i učinke, naročito na mlade generacije koje nisu živjele u vremenima o kojima je riječ, i o njima osobno, iskustveno, ništa ne znaju, odnosno, znaju samo ono što uče u školama. Pa ako je to „učenje“ i samo puno proizvoljnosti, poluistina i neistina, kao što često jest, a ne potpuna povjesna istina, onda takva usmerenja mogu poći u potpuno pogrešnom pravcu, koji često vodi u netoleranciju, mržnju i prihvaćanje pogrešnih činjenica i lažnih vrijednosti. Stoga je ova knjiga moj doprinos istini“. Dakle, Miškovićev motiv je *istina*, tj. upoznavanje mladih generacija sa *istinom*. Ipak, Mišković nije uspeo da izbegne zamku, u koju često upadaju memoaristi, predstavljajući svoju verziju istine kao neprikosnovenu i jedino ispravnu, kao neku vrstu vrhunskog autoriteta.

Da bismo odgovorili na drugo pitanje *kome je knjiga namenjena?*, moramo poći od njenog sadržaja. Miškovićeva kazivanja sadrže Uvod, 14 poglavlja i Komentar – na izbljedjelu bilježnicu, kao neku vrstu priloga. Četrnaest poglavlja možemo podeliti u tri hronološke celine, a to su predratni (1920–1941), ratni (1941–1945) i posleratni (1945–1966) period. Kada je reč o Uvodu, zapisima iz prve i druge hronološke celine oni su pre svega namenjeni hrvatskoj čitalačkoj publici, s obzirom na to da se teme obrađene u njima u najvećoj meri odnose na lokalna, hrvatska pitanja, mada neki autorovi stavovi o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj mogu zainteresirati i čitaoce iz ostalih postjugoslovenskih država, prvenstveno Srbije. Svedočanstva iz posleratnog perioda imaju značaj i za širu čitalačku publiku, koja izlazi iz granica Hrvatske, zahvaljujući činjenici da teme zastup-

ljene u njima imaju opštejugoslovenski karakter. Odgovor na treće pitanje zna jedino autor, mi možemo samo da pretpostavljamo.

Pored objašnjenja koji su ga motivi naveli na pisanje ovakve knjige, Mišković je u Uvodu najveću pažnju posvetio svom viđenju pojmova fašizam, nacizam i antifašizam, kao i prirodi, kako je on naziva „takozvane“ NDH, za koju smatra da je „najveća podvala hrvatskom narodu u povijesti“.

U prvoj hronološkoj celini, koja obuhvata tri poglavlja, Mišković piše o rodnoj Premanturi, odlasku svoje porodice iz Istre, svom odrastanju i sazrevanju u Slavoniji, uključivanju u SKOJ, izbacivanju iz gimnazije u Slavanskom Brodu i završavanju školovanja u Smederevu, prijemu u KPJ. U ovom delu svojih memoara Mišković je najviše prostora posvetio ličnom i životu svoje porodice. U preostale dve hronološke celine, tek je po neka kratka epizoda posvećena tome.

Sećanje na ratni period obuhvata najveći deo knjige. Podeljen je na pet poglavlja, za svaku ratnu godinu po jedno. Mada priča teče hronološki, ona nije vezana čvrstim stegama. Mišković svojim načinom pisanja praktično stvara jedan mozaik, sastavljen od niza malih slika/epizoda iz rata. Ovaj deo Miškovićevih memoarskih zapisa najviše će značiti čitaocima zainteresovanim za organizaciju i rad partizanskog pokreta u Slavoniji i svakodnevnim problemima sa kojima se on susretao na terenu. Tu su i kratke crtice iz života Andrije Hebranga, Petra Drapšina i Franje Tuđmana, ali i manje poznatih partizanskih komandanata sa tog prostora i potpuno istoriografiji nepoznatih, „malih“ boraca, kao što je bio Albin Nikolić, čija lična sudbina predstavlja personifikaciju života Roma u NDH u toku Drugog svetuskog rata. Svakako najznačajniji deo u ovoj celini hronološki omeđenoj ratnim godinama, predstavlja opis Miškovićevog rada u organima OZN-e. Ipak ostaje utisak da je memoarist ostao nedorečen o nekim delovima svog rada u OZN-i, pojednostavljajući svoj iskaz, te da je upravo učinio ono za šta u jednom delu svoje knjige kaže da je „najgore“ („Sve polu je najgore. Polubrak, polulegalno, poluistina, sve što je na pola što nije ni ovako ni onako, to nije to“, str. 78). Mišković je ostao na polovini i nedorečen. Najbolji primer za to predstavlja njegov iskaz o događajima na Blajburgu, politički korektan, što je netipično za dotadašnje izlaganje, čiji sadržaj čini nam se ima isključivo dnevno-političku svrhu, a to je da napravi sponu između po tom pitanju podeljenog hrvatskog društva. A o Blajburgu

je trebalo da napiše više i da ne ostane na polovini, s obzirom na to da je po sopstvenom svedočenju „bio zadužen da ispita i izolira najviše ustaške, domobranske i njemačke oficire, te da sačuva njihove vojne dokumente“.

U poslednjoj hronološkoj celini Mišković je obuhvatio period od završetka Drugog svetskog rata do Brionskog plenuma jula 1966, uključujući i njega. On se u svojim svedočenjima dotakao nekoliko tema, među kojima su agrarna reforma, izdavanje KOS-a iz OZN-e, sukob Jugoslavije sa Informbiroom, rad jugoslovenskog odreda na Sinaju, ranjavanje Kardelja u Moroviću 1961, kao i njegovo postavljenje na mesto načelnika Službe bezbednosti JNA. Mnogo je, međutim, važnije ono što Mišković u svojim svedočenjima nije pomenuo. Kada govori o periodu od 1945. do 1948. on nas ne upoznaje sa radom svoje službe, navodeći pri tome banalne primere rada (bezbednosna provera žena pre stupanja u brak sa oficirima). Takođe, kada govori o periodu sukoba sa Informbiroom, on uopštava stvari iznoseći poznate činjenice, ali čitaocu uskraćuje informacije o tome kako se i na koji način KOS obračunavao sa pristalicama Rezolucije u Armiji. Kao i u prethodnoj celini memoarist je i sada dao niz komentara o karakteru i životu nekolicine rukovodilaca iz vremena socijalističke Jugoslavije, pre svega o Josipu Brozu Titu, Aleksandru Rankoviću, Ivanu Stevi Krajačiću, Franji Tuđmanu i svom bratu Milanu Miškoviću.

Slučaju smene Aleksandra Rankovića i navodnog prisluškivanja Josipa Broza od strane UDB-e posvećen je najveći deo poslednje celine. Pored nekih detalja iz rada tehničke komisije koja je bila zadužena da ispita da li je Tito prisluškivan u svojoj vili, Mišković je priličan prostor posvetio, iznad svega ideološkoj, analizi Rankovićevih političkih stavova, navodeći da je „neovisno o prisluškivanju ili ne, Ranković morao pasti, jer je bio nositelj jedne politike. Jedne politike koja je objektivno bila kočnica daljnjem procesu decentralizacije, spuštanju ovlasti s centra na republike. Jačanju moći republika i demokratizaciji društva u uvjetima kakvi su bili“. O samom mogućem prisluškivanju Mišković istrajava na stavu iz 1966, ali je i ovog puta ostao nedorečen – postojale su mogućnosti, ali ne zna da li je Tito prisluškivan.

Indikativan je i sam podnaslov dela knjige u kome Mišković govori o celom „slučaju Ranković“ – *Nikad nisam bio nacionalista*. Zašto taj podnaslov? Da li je njime želeo da opravda svoju ulogu u tom „slučaju“, koji su mnogi

videli kao udar na srpsko rukovodstvo u SKJ? Ako analiziramo sam tekst knjige možemo da zaključimo i to da konstatacija iz podnaslova ne stoji, te da je Mišković pre svega hrvatski nacionalista, pa tek potom komunist.

Na kraju, čini nam se da će čitaoci, ali pre svega istoričari, koji su očekivali iscrpno svedočanstvo čoveka koji je učestvovao u mnogim važnim događajima i procesima i vršio niz veoma značajnih funkcija, ostati razočarani pročitanim. Miškovićev iskaz je nažalost fragmentaran, nedorečen, uopšten, u nekim trenucima opterećen komunističkom ideologijom, a u drugim pak nacionalnom pripadnošću i dnevopolitičkim potrebama. Ostaje nada da će druga knjiga u kojoj bi trebalo da obradi period od Brionskog plenuma do raspada SFRJ biti sadržajnija i „bez kočnica“ koje su u prvoj prilično vidljive.

Marko Miletić

Никола Борковић, *Шта су скривиле? Страдање беба у Клиничко-болничком центру Бања Лука, у мају и јуну 1992*, Бања Лука, Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, 2019, 341.

Knjiga predstavlja rezultat trogodišnjeg istraživačkog napora istoričara Nikole Borkovića (Banja Luka, 1983), saradnika Republičkog centra za istraživanje rata, ratnih zločina i traženje nestalih lica, najreferentnije ustanove za istraživanje Odbrambeno-otadžbinskog rata Republike Srpske. Pored Predgovora i Uvoda sadrži sljedeće cjeline: „Situacija u gradu Banjoj Luci i banjolučkom zdravlju tokom aprila i maja 1992“, „Prva kriza“, „Kupovina postrojenja za proizvodnju kiseonika“, „Druga kriza“, „Stanje u drugim bolnicama“, „Pokušaji pilota V i PVO VSR BiH da ublaže tragediju“, „Pokušaji i apeli da se spriječi tragedija“, „Zaustavljeni konvoj“, „Krajine su prodisale slobodom“, „Kraj krize“, „Zaboravljeni stradalnici“, „Odnos medija i zapadnog javnog mnjenja prema humanitarnoj krizi u Banjoj Luci i Sarajevu“, „Odnos Sarajeva prema krizi u banjolučkom KBC-u“, „Uпотреба i zloupotreba tragedije“, „Memorijalizacija“, „Svjedočanstva majki“, „Zaključak“, „Prilozi“, „Fotografije“. Na kraju se nalaze popis izvora i literature, spisak skraćena, recenzije akademika dr Dragana Danelišena i prof. dr Gorana Latinovića i indeks imena.